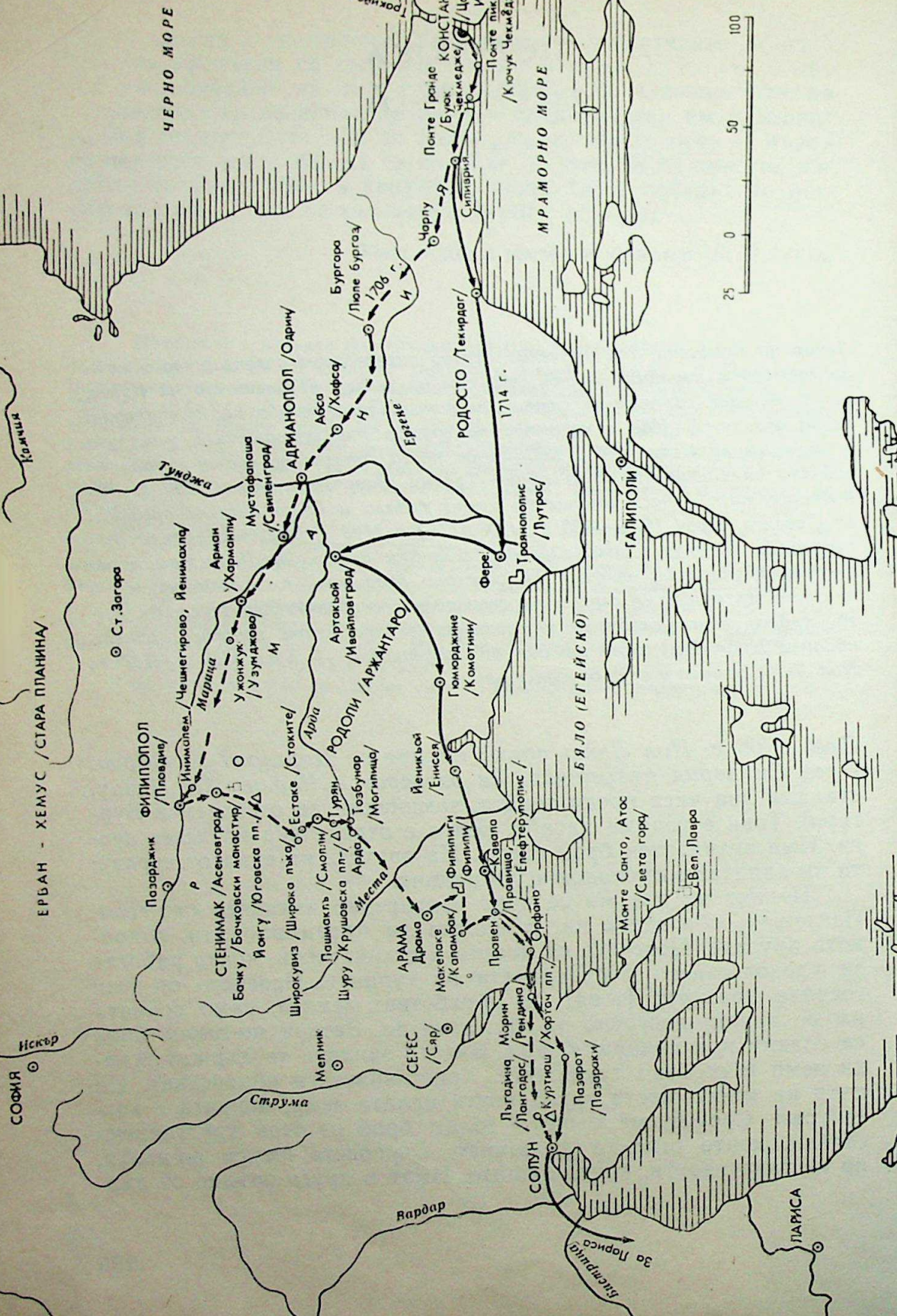

Лекар по професия, той проявява отрано интерес към антикварството между другото и поради това, че като син на златар пътува често на Изток, за да доставя скъпоценни камъни, и покрай това попада на всевъзможни ценни антики. В 1688 г. постъпва на служба при венецианците, участва в обсадата на Негропонт и достига до поста капитан на военен кораб във войната на Свещената лига срещу Турция. Завръща се през 1696 г. във Франция, като донася множество ценни медали и други антични предмети от Леванта. През 1699—1703 г., 1705, 1717 и 1723 г. предприема дълги пътувания в Леванта; обикаля редица османски провинции. Понасяйки много изпитания, лишения, изложен на сериозни опасности, този любознателен и културен пътешиец се стреми да опознае непредубедено препътуваните места, където винаги издирва и грижливо събира стари ръкописи, монети, надписи и др. По време на две от пътуванията — през 1706 и 1717 г., Пол Люка минава и през български земи.¹

През 1706 г. Пол Люка поема на път от Цариград за Одрин. През Силиврия пътуващите се озовават в Чорлу. „От Чорлу, станали два часа преди зората, заминахме да отседнем в Бургара². Това е голяма касаба, която е отдалечена на десет левги. Има значителен брой гърци. На вратите на една от черквите им записях мимоходом един надпис.

Целият ни път ми се видя извънредно изпълнен със села. Изглежда, близостта на столицата ги прави по-чести, отколкото другаде. Повечето са населени с християни, които работят за удоволствието и прехраната на турците. Повечето от тези господа презират [това] да обработват земята, само войната им се вижда достойно за тях занятие. Затова по-голям брой са спяхии или конници-бойци. Вместо заплата те държат всички земи и особено тукашните. Християните ги обработват. По пътя на много места видях почти цялата земя, покрита с костенурки. Срегнахме също и голям брой от тези християнски селяни, които отиваха да жънат. Сърповете им са по-дълги, но не така извити, както нашите. Имат и друго оръдие от дър-

ЕРВАН - ХЕМУС / СТАРА ПЛАНИНА

СОФИЯ

Искър

Вардар

Струма

Пазарджик

ФИЛИПОПОЛ

Пловдив

Ст. Загора

Пашакала

Смолин

Крушовска пп.

Турян

Ардон

Тозбунар

Могилница

Местра

Широка пълка

Естак

Стоките

Арич

РОДОПИ

Ивановград

АРЖАНТАР

Иеникьой

Енисей

Гюмюрджине

Комотини

Филипити

Филипи

Кавала

Прелен

Правдица

Орфано

Ефетеруполис

Пазарот

Пазарик

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

Морин

Рендича

Хоргош пп.

Солун

Лонгдас

Рендича

Куртиш

Хоргош пп.

Пазарот

Пазарик

Мелник

СЕФЕС

Сяр

Пьоздича

во, което държат в лявата си ръка, докато с дясната режат житото. Това дърво е малко извито, заострено и с три дупки; те пъхат там трите си пръста, нещо което по моему ги улеснява да хващат едновременно повече жито. Сигурно те вършат много повече работа от нашите хора. Начинът им за вършитба на житото е също съвсем различен от нашия. Те вземат две големи дъски, дебели по четири пръста, снабдени с камъни с режещи краища. Те ги прекарват над житото, когато е на снопи, и това отделя едновременно класовете от сламата. Обикновено волове теглят този особен вид машини. Най-често отгоре се виждат мъже и деца, за да тежат повече. . .

Заминахме от Бургара в 10 часа вечерта. Вървахме през остатъка от нощта и пристигнахме на 17-и в Абса³ — градец, населен с турци. Там има великолепна джамия и хубав хан за пътниците, целият покрит с олово. След като малко се отморихме, след 4 часа път стигнахме на заник слънце в Андринопол. От град Константинопол до него целият път е равен. Отдясно и отляво имаше разни планини. Но ние все вървахме през най-красивите равнини, които съм виждал в посетените от мен страни. Не съм срещал също и други места с толкова много мостове: минахме сигурно над повече от 40, без да броим тези, които се виждат от двете страни. Не под всички от тези мостове има реки. Голям брой са построени само над малки рекички. Повечето от тях са красиви, както ако са над реки, защото се правят заради наводненията, които никога не престават да се случват по тези равнини, обиколени с планини, щом завали дъжд или паднат снегове. В този отрязък [от пътя] се срещат и много чешми. Те са построени за удобство на пътниците. Изглежда повечето от тях са построени с подаянията на някои благородни турци.

Това е според мен най-любезният народ и ми се вижда, че няма страна, където да се проявява такова гостоприемство.

Глава XXV

АНДРИНОПОЛ, РЕКИТЕ МУ, ВИСОЧИНАТА МУ ОТ ПОЛЮСА
ЗАВЛАДЯВАНЕТО МУ ОТ СЮЛЕЙМАН
ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ПЪТЕШЕСТВИЕТО
БЪЛГАРСКИ ХРИСТИЯНИ, ЖЕНИТЕ ОТ ТАЗИ СТРАНА,
ПРИЛИЧНИ НА ВАКХАНКИ
МНОГОБРОЙНИ ХРИСТИЯНИ; ЕВРЕИ
ИЗЛЕКУВАНЕТО НА ЕДНА ГРЪЦКА ДЕВОЙКА

Андринопол е почти изцяло във великолепна равнина, останалата част се изкачва по склона на един хълм. Три реки го напояват отвсякъде и сливат водите си на половин левга. Пър-

◀ Маршрути на Пол Люка в 1706 и 1714 г.

вата от тези реки се нарича Марица. Втората назовават Тунджа, а третата е Арда. Двете последни изгубват името си недалеч от Андринопол и останалата част чак до морето се нарича Марица⁴. Не би могло да се намери по-красиво място, за да се построи един град. Въздухът там е извънредно хубав, благодарение на което жителите никога не боледуват и живеят повечето доста дълго. Районът му носи зърнени храни в изобилне и от всякакъв вид.

Пожелах да измеря височината на този град и установих, че тя е под 45⁰ ширина без 6 минути. Сюлейман го е завладял от християните.⁵ Ето стратегическата операция, с която си е послужил. На една от стените му е имало отвор колкото големината на човек. Оттам всяка нощ излизал по един християнин според разказа на жителите, за да разгледа армията на обсадителите. Една нощ той се приближил съвсем близо до лагера на турците и стражите го забелязали. Той бил арестуван и отведен при султана, който узнал чрез този шпионин мястото на отвора, за който споменах.

Веднага той наредил пристъп, но от другата страна на града с убеждението, че християните не ще пропуснат да съсредоточат там най-големите си сили. Така и станало. Така, докато изглеждало, че той притиска Андринопол, като че ли цялата му армия участвувала в този пристъп, гърците изоставили напълно стената с малкия отвор и той избрал най-изтъкнатите от войниците си, за да ги вкара там. След като тази част влязла в града, за кратко време станала господар на една от вратите. Скоро се узнало за това сред християните: мнозина между тях предпочели да погинат с оръжие в ръка, отколкото да се подчинят на един неверен господар. Въпреки храбростта им страхът овладял мнозина и турците станали господари на Андринопол. Видях мястото, откъдето турците са проникнали там. Сега е затворено с желязна порта.

Знае се, че Андринопол е бил седалище на империята до завладяването на Константинопол. Един от султаните е наредил там да се построи великолепен сарай. Градът изобщо е нараснал много, откак те господствуват. Древните стени сега минават сред града. Освен тях сградите там са красиви навсякъде. Всички базари там са изградени с множество сводове. Но тези на безистена, т. е. мястото, където се продават изящни стоки, надминават всички останали и с големината и красотата си доставят удоволствие. Има също и множество красиви джамии, главно тази на султан Селим. Тя се поддържа отвътре с множество мраморни, порфирни и гранитни колони; отвън се виждат четири най-високи минарета. Бих могъл да се разпростра повече върху този град. Но историите и други разкази достатъчно говорят за него. Ще кажа само, че се управлява от един мулах кади⁶, който раздава правосъдие и има следователно и

полицейска власт, и че във всички тези области, близки до Константинопол, християните са повече тормозени, отколкото другаде, защото там по-малко се опасяват от смутове и бунтове.

От Андринопол, решен да поема път за Филипополис, наех една араба. Това е нещо като висяща каруца, теглена от три коня; платих за нея 5 жълтици. Така заминали на 24 май, след като вървахме в равнината шест часа, пристигнахме същия ден в касабата Мустафа паша. Излезли оттам от зори, след шест часа път ние си починахме два [часа] в касабата Арман⁷, откъдето отидохме в [касабата] Узонжу⁸. Там ни настаниха в една къща на християни, които се наричат българи. Намерихме там само жените. Те посрещат добре всекиго. Дават ечемик и сено на конете, приготвят каквото могат за ядене на пътниците. И при това всичко е евтино, защото за трима души и три коня ми струваше само 12 су.

На 26 заминахме от сутринта и видяхме наоколо чаровна страна, пълна със села, повечето от които принадлежат на същите християни; след 9 часа път отидохме да отседнем в Инималем⁹. Това е голямо село, където минава едноименна река, която се влива в Марица. Приети бяхме там като предния ден само от жените. Трябва да признаем, че жените от тази страна няма защо да се показват, защото всички са много симпатични. Походката им е права, съпроводена с благородна гордост, примесена с любезност и мекота. При все че са само селянки, жестовете им и всичките им маниери са на хора над простолюдие. Мислех, че виждам вакханките на г. Пусен¹⁰. Те изглеждат винаги пияни поради веселото им и разнообразяващо настроение. Облеклото им е само риза и някаква роба отгоре. Косите им са изцяло сплетени, висещи по гърбовете им и пълни с монети като пари от по пет френски су и други по-големи и по-открояващи се. Главите им са покрити само с малка шапчица, също украсена; колиетата, които носят, са с по четири-пет низа. Ризите и робите им са доста отворени отпред и шията им е твърде открита. Те всички са с много красиви [шии] и не си дават много труд да ги прикриват. Най-сетне винаги са с открити лица. Къщите им са построени само от пръст и не са покрити с друго освен със слама. Но за селски къщи са чисти отвътре. Удивително е, че мъжете им почти никога не са в къщи; винаги са на полето да обработват земята, която за тях е от най-плодородните, или в града да работят друго според сезона. Това е, защото там все още господствуват чистота и истинска вяръност.

На 27-ми, след като удовлетворихме нашите приятни стопанки с 9 су за всичките ни разноски, макар между друго те да ни дадоха и две много крехки пилета, тръгнахме покрай Марица, която ни бе отдясно. След като вървахме 6 часа, си отдъхнахме от това в с. Баба¹¹. Оттам отидохме във Филипополис, където пристигнахме в три часа след обяд. Настанени бяхме там в

един хан, както обикновено. Но понеже се разчу веднага, че съм лекар, изпратиха да ме търсят от страна на мюфтията¹² и бея. Посетих ги. Те ми поискаха и единият, и другият лекарства за недъзите си. Обещах им такива и им дадох дори веднага. Те извършиха чудеса, особено виненият камък, който никога не е имал по-изключителен ефект, отколкото в този град. Така за кратко време ме взеха за най-големия лекар на земята.

На 30-и отидох да се поразходя около Филипополис. Той е съвсем без стени. Но е построен на три малки възвишения, които едва се държат и са на една линия. Очевидно тъкмо на тази височина някога са били укрепленията му. На запад е Марица, която мие подножието на къщите. Тази река носи там всякакви кораби и следователно всякакви улеснения за живота. От другата страна има едно доста голямо предградие. В него се минава по красив дървен мост.

Има около 120 еврейски къщи. Но, общо взето, неговите граждани са почти всички християни. Има до 6 черкви. Това е единственият град в Турция, в който видях една камбана, която отбива часовете на деня, както са по тукашно време. Тя е в една кула, построена на [един от] трите хълма, за които говорих“ (с. 230—240).

Пол Люка разказва, че бил повикан от братята на една смъртно болна гръцка девойка, която излекувал, и си спечелил изключителната признателност на семейството и уважението на гражданите.

„Заминнах от Филипополис на 26-и след обяд в каруца, придружен от един от братята на девойката, която бях излекувал. Той пожела да ме изпроводи и вървя два дни с мен. Най-напред след три часа път пристигнахме в Стенемак¹³. Това е много обширно място, чиито жители са само християни. Околностите са хубави лозя, които дават отлични вина. Но нещо, което ми се видя необикновено, бе това, че бъчвите, където го поставяха (т. е. виното), бяха на дължина не помалко от 40 педи и 6—7 стъпки височина. Каците, където го правят, са големи като четириъгълни стаи и са направени от цимент, смесен със зехтин; това ги прави да изглеждат като от червеникав мрамор. В Стенемак има 12 черкви, без да броим ония, които са наоколо по съседните планини. Градът е твърде малък. Той дори е ограничен от двете страни: от едната — с бърдото, на което е застроен, а от другата — с реката, носеща неговото име, която дава много хубава пъстърва. Съседната планина се нарича Абеил¹⁴. В подножието ѝ има голямо село със същото име. За да открия нещо, се разхождах на половин левга от Стенемак, където ми казаха, че имало развалини. Те са на малко възвишение. Разгледах ги и те ми се видяха остатъци от някаква значителна крепост. Наблизо има хубава черква, посветена на светата Дева и на свети Георги.¹⁵ На другата страна намерих върху една скала надпис¹⁶, повечето от чиито

букви ми се видяха с ново и особено очертание. Местните люде от простота вярват, че този надпис съдържа тайната на философския камък. Когато ме видяха да го преписвам, имаше много хора, които ми казаха да ги науча как да правят злато. Бях настанен у колори [калугери]; това са гръцки монаси, които никога не ядат месо.

На 7-ми наех катъри: като отпътувахме в 3 часа след обед, вървахме през много високи планини. И след повече от два часа и половина пристигнахме в един манастир, построен на една от тези планини; той се нарича „Бачку“^{16a}, включва повече от 100 колори (калугери) и няма в съседство никакво друго жилище. Може да се каже, че тези монаси са между скалите и в истинско усамотение. Но те не са по-диви от това. Тук всеки е добре посрещнат. Пътниците намират тук всички удобства: за тях е направена нарочна сграда, където те са обслужвани много чисто. Черквата и всички жилищни помещения на монасите са оградени като в замък и затворени с три хубави врати. Първата е стара: казаха ми, че била разрушена и после възстановена, каквато е днес, от император Маврикий¹⁷; истина е, че неговият портрет е на много места тук. Видях също икона на светата дева, която тия монаси твърдят, че е от ръката на свети Лука. Те разказват много легенди за това и твърдят най-вече, че само по чудо я получили, че тя е дошла в техния манастир от Централна Грузия.¹⁸ Тази икона е един от най-големите обекти на поклонение в района и привлича много хора в Бачку.

Монасите на този манастир имат хубава библиотека. Там видях множество великолепни ръкописи; но невъзможно е да придобиеш нито един от тях; те (монасите) се възмущават даже и ако се заговори да бъдат закупени. Техният манастир има и много великолепно изградени кладенци; но между другите има един, чиято вода е винаги светла и служи и за лечение на множество недъзи. Излязох от този манастир на 8 юни. Започнахме да се изкачваме по планините на Йонгу¹⁹. Пътят е толкова труден, че на много места бяхме принудени да блъскаме сами катърите, за да им помогнем да се изкачат. Целият този край е изпълнен с високи планини, които навсякъде са обраснали с гори с най-високи дървета. Когато бяхме на върха на тия [планини], за които говорих, намерихме там малка равнина, откъдето на всички страни бликаха извори с буйна вода. Тези води, съчетани с красивите елхи, посадени там, правят мястото съвсем приятно. Там се виждат още безброй необикновени треви, които те карат да им се възхищаваш с красотата на цветчетата си. Отделих по-специално внимание да разгледам една, която по мое мнение бе една от най-редките и която расте може би само там. Тя е висока стъпка и половина; листата ѝ приличат на маслинените и се качват по стъблото ѝ. Отгоре тя има букет от около 30 малки цветчета; всяко от тия цветчета има

четири листа и освен това една малка кръгла топчица.²⁰ Около всяка малка топчица има три полумесеца; извън тия три имаше половинка, която излизаше от малката топчица. Прекарахме на това място остатъка от деня и забелязах, че полумесецът, който при нашето идване бе излязъл само на половина, излезе изцяло вечерта и че оттам започваше да никне друг. Това ме накара да мисля, че тази билка има движението на луната; видях, че наистина планетата нямаше по-голямо дългоденствие от билката с полумесеците. Ако бих имал време да пребивавам там, да проследя, така да се каже, всички тия полумесеци и да видя какво става с тях, бих считал любопитството си за много добре възнаградено; но трябваше да вървя напред. И местностите, макар и безкрайно красиви, не бяха твърде сигурни, за да прекара човек там с толкова малка дружина. Изглежда билката, която току-що описах, е една разновидност на *Lup agia majior*. Задоволих се с няколко корена и няколко цветчета както от нея, тъй и от другите билки, които видях и които взех, за да изпратя във Франция.

Глава XXVII

ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ПЪТУВАНЕТО. ПЛАНИНИТЕ ПАРСЕЛИ²¹, ШИРУКУВИЗ²², БРЕАМИЗЕН ДЕЛИ²³ И ЕСТАКЕ²⁴. СЕЛО ПАШАМАКЛИ²⁵ — ЖИВЕЕЩИТЕ В НЕГО ТУРЦИ, ЕЗИКЪТ ИМ. ПЛАНИНАТА ШУРУ²⁶: ОСОБЕНИ РАСТЕНИЯ. СТРАННИ ДЪРВЕТА, НАРЕЧЕНИ ОКЕЗ. ПЛАНИНИТЕ ТУРИЕН²⁷, ТОСБУР²⁸, АРД²⁹, РЕКА КАРАСУ. ДРАМА: БЮСТЪТ НА ХЕРКУЛЕС. ЧАСОВНИКЪТ. НАДПИСЪТ.

На 9-и напуснахме тази красива равнина към 2 часа след обяд и продължихме да вървим по тия високи планини. Те са обитавани само от овчари. От време на време там се виждат малките колиби, където [тия овчари] се прибират. Два часа след залез слънце ние направихме стоянката си под дърветата: запалихме огън, който се запази цяла нощ. На сутринта заминахме един час преди изгрев. Преминахме планината Парсели; тя е много издигната. Ширукувизе, Бреамизен дели и Естаке, които ние изкачихме, никак не ѝ отстъпват. След като слязохме от последната планина, срещнахме едно село със същото име (т. е. едноименно на планината); спряхме се там, за да вечеряме и да си починем.

Отново тръгнахме след два часа. И като извървахме пространството от 7 [мили] по същите планини и по много трудни пътища, минахме през селото, наречено Пашмакли. Обитавано е само от турци³⁰; но те не знаят своя език; техният говор е по-скоро изопачен славянски, смесен с гръцки и български. Зад Пашмакль ние прекосихме планината Шуру; тя има все още растения, по-забележителни от тези на Йонгу. Когато бяхме

на високото, влязохме в хубава гора с много дебели и много високи дървета, които изглеждат като чудеса. И приличат напълно на ония от метаморфозите. Първо ще помисли човек, че имат две стъпала, прикрепени към земята; после се виждат два крака, които се издигат; над тях се разстилат две бедра и накрая тяло, което започва и образува дънера на дървото; клоните се редуват само на еднакво разстояние, но така, че изглеждат като истински ръце, оголени от листа до китките, и много листа растат по другите малки клонки, които могат да се вземат като техни пръсти. Но тук се изгубва еднаквостта, защото тия ръце нямат винаги еднакво количество малки клонки; ако една ръка има четири, другата има само три или дори само две. Над това, което сякаш образува ръцете, дърветата имат около една стъпка дънер. Над този дънер е очертанието на голяма глава, откъдето излизат безброй клони, образуващи най-красивия букет на света. Вече бях виждал доста видове дървета; видял бях много гори, но никога не бях срещал нещо подобно. Впрочем тази хубава гора има най-много една левга и половина на дължина.

Ако името би могло да позволи да се опознае същността на тия дървета, то трябва да се знае, че местните люде ги наричат оkez. След тази гледка планината е сурова: два часа траеше слизането ни и ние разположихме стоянката си долу под открито небе.

На 11-и минахме планината Туриен. Тя е най-малко два часа път. В подножието ѝ е селото Тозбур; три часа след това се намира [селото] Хардес³¹, откъдето носи името си Хардес река, за която казахме, че минава край Андринопол. Вървяхме покрай нея в продължение на пет часа. На мястото, където я оставихме, тя е още толкова малка, че можеш да я преминеш с едно прескачане. Тя е в близост с изворите си, при които ние отидохме да разположим нашата стоянка.

На 12-и заминахме на разсъмване: вървяхме на разстояние от 4 часа през много трудни планини, пълни с пропасти. Пристигнахме на брега на р. Карасу, преминахме я с лодка. Останалата част от деня вървяхме в широка равнина, която ни заведе до Драма.

Този град е малък, но много красив: в него се виждат шест джамии с минарета. Там има също и цитадела, която изглежда да е била някога много значителна и измежду най-яките. Но ремонтването ѝ е пренебрегнато и сега тя е в развалини от всички краища. Гърците имат черква в Драма: аз бях да я видя; тя е бедна и много лошо поддържана; все пак тя е архиепископство. Известно е обаче, че в Гърция поне понастоящем чиновите имат малко значение за техния доход. Забелязах в тази черква един бюст на Херкулес с голяма красота. Той е от превъзходен бял мрамор и служи за основа на един дървен

стълб, който поддържа една галерия. Повече от половината е заровен и покрит със земя. Това, което е над земята, ме кара да съдя за останалото (т. е. за скритото под земята). Сигурно бих го купил, ако архиепископът бе в Драма; но в негово отсъствие никой не смееше да се докосне до църквата му: така аз съжالياвах, че го оставях там. Ще бъде за някое друго пътешествие.

Оттам отидох да видя една стара кула, която е още цяла: тя е изградена от дялани камъни — най-красивите. Има много мрамори с надписи, които без съмнение биха ми дали известни сведения за историята на Драма или за войните на тия краища, ако бих могъл да ги препиша. Но в кулата живееше един суеверен турчин; това бе достатъчно, за да направи желанията ми безполезни. Той твърдеше, че в кулата имало съкровище и че надписите указвали мястото, дето може да се намери. Това е мания, която бе обзела със страст духовете на голяма част от турците и дори на християните от този район. Букви, които те не биха могли да четат или никак не ги разбират, означават съкровище или философски камък. И само с ловкост, а понякога, излагайки се на хиляди опасности, човек [успява] да заснеме 4 реда [от надписите], които те вярват, че ще им донесат големи богатства, и с които обаче никой няма способността да си послужи. Напразно предложих пари на турчина вратар. Той бе убеден, че ще дам малко, за да имам много. . .

В Драма има и доста други развалини, които показват очевидно, че някога това е бил твърде значителен град. Там още се виждат множество големи басейни от старо време; пълни са с текуща вода и на самото място се забелязват изворите им. Има два, целите облицовани в мрамор. Оттам влязох в старите крепостни стени, дето някога е имало прекрасни градини. След това посетих голям площад, целия обграден от амфитеатри. Там именно са ставали някога игрите и упражненията. В този град минават множество малки потоци с много чиста вода. Всяка неделя тук става голям пазар, където се продават всякакъв вид продукти. Най-сетне има един часовник, който бие часовете, както във Филипополис. От това описание може да се прецени, че Драма е един от най-симпатичните и най-добре снабдените с необходимите неща градове. Тия негови преимущества също умножават и жителите; въпреки че на много места има обширни развалини, все пак не изглежда той [градът] да намалява.

РАЗВАЛИНИТЕ, НАРЕЧЕНИ ДРЕВНИЯТ ФИЛИПИ.
ОРФЕН. СОЛУН — ТРИУМФАЛНИТЕ МУ АРКИ,
ДЖАМИИТЕ, ЧЕРКВИТЕ, „СВЕТА СОФИЯ“,
ГРОБЪТ НА ЕВТИХИИ.

В Драма ми бяха казали, че не съм далеч от останките на древния град Филипи. На 15-и поех пътя откъм тази страна. След като вървах 5 часа в равнината, за която бе дума, пристигнах в началото на тия развалини. Днешните гърци ги наричат Филипиги, т. е. „земята на Филип“. Първото нещо, което забелязахме, бе замъкът — той бе наляво от нас. Построили са го на планината. Той е много просторен и стените му са още напълно оцелели. На различни възвишения, с които е обкръжена планината, гдето е замъкът, се издигат много други укрепления, които са свързани. Виждат се множество големи стени, които са във връзка с тях — те се разстилат чак в равнината.

Щом стигнахме на площада във Филипи, вървахме изпърво през купища дялани камъни и мрамор, без да се покаже друга следа от сгради. След това се натъкнахме на голям брой постройки, само наполовина разрушени. Между тях е имало явно красиви храмове, изцяло изградени от бял мрамор, разкошни дворци, чиито останки създават още висока представа за древната архитектура; и много други паметници, достойни за великолепието на монархиите, които са царували там. Вървахме един час и половина из тия развалини. Към височината намерихме голям камък от около 20 стъпки висок и 4 на всяка фасада — стори ми се, че е служил за основи, и намерих на една от страните му надпис с главни букви, но напълно подядено. Само първите можеха да се препишат... След като се придвижихме напред в равнината на 2 левги от Филипи, влязохме в едно село, наречено Макелаке³², дето пренощувахме на лагер. На 16-и ние заминахме оттам на разсъмване: поехме отново пътя си към южна страна. Три часа път ни доведоха до касабата Праве³³. Спряхме за няколко часа там поради дъжда. След това, като продължихме да вървим в равнината, пристигнахме в Орфен³⁴: днес то е само едно село; но несъмнено е, че някога това е бил някакъв значителен град. Там още се вижда много красив замък. Но той вече започва да се руши.

На 17-и на разсъмване започнахме да се движим покрай Марин³⁵. След два часа ход минахме голяма река, наречена Бурус³⁶. Като излязохме от ладията, намерихме ливада, пълна с хрусталаци, на повече от левга и половина дължина. Оттам в течение на цели два часа ние прекосихме една гора с много високи дървета. След това открихме езеро, наречено Бузубаши³⁷. Вървахме по брега му на много места и забелязахме, че

има повече от 40 мили обиколка. Плавателно е и има много риба. Едвам изминахме две левги, намерихме друго такова [езеро], но по-тясно: наричат го Кушубеши³⁸. Разположено е до Лангаз. Отседнахме на няколко крачки от селото до брега на езерото. На 18-и преди съмване вървахме по брега на Кушубеши близо 3 часа. Понеже то образува много блата, пътищата ни се сториха крайно трудни и уморителни. Починахме си известно време под дърветата, а след това в течение на един час се качихме на твърде трудна планина. От върха ѝ слизахме чак до град Солун.

Солун или Тесалоники е бил някога много голям и много великолепен град. Още се виждат там множество триумфални арки. Но те са съвсем разрушени с изключение на една, почти цяла, на която още има множество красиви изображения на Антонин. Това кара да се допуска, че тази арка е била построена в негова чест. В целия този град и в околностите му се срещат огромен брой колони. И до днес е обкръжен с яки стени. Има също и множество красиви джамии: те някога са били черкви. Тази, която християните преди турската империя наричали черквата на свети Димитрий, е най-забележителна. Това е много красив кораб, поддържан отвсякъде от красиви мраморни, ясписови и порфирни колони. Тази великолепна сграда има отгоре и друга със същата красота. Но не ми бе разрешено да я видя, защото там имало жени, които обработвали коприната. Извън това ме увериха, че в тези два корпуса на черквата, които са един над друг, има повече от 1000 такива красиви колони. Подът на черквата отгоре е бил някога мозайка. Олтарът му е с най-красива архитектура. Между две колони на един гроб, издигнат на около 15 стъпки и облеган на стената, намерих гръцки надпис между другите 50. Той създава добри представи за този, който го е съставил, като отбелязва, че той притежавал всички добродетели и че създавал славата на Гърция. Оттам отидохме при Ротондата. Той е бил много красив храм. Но много му липсва, за да се сравни с този в Рим. Построен е само с тухли. При това корабът е красив и някога е бил с голямо великолепие. Там се виждат още и много красиви рисунки на мозайката. Качих се на високото и обиколих горната част. Стълбата, която води за там, е умело поставена на стената, без да се вижда. Трябва да се признае, че е много дебела. Някога е имало множество хубави подземия, чиито входове още личат. Те всички са пълни с камъни и боклуци, поради което вече не могат да се разгледат. Посетих и джамията, наричана още „Света София“. Тя е много красива и същевременно много обширна. Камбанарията ѝ съществува още. Направена е от дялани камъни и тухли, както останалата част от сградата. Ето какви особени работи ми разказаха за нея. Когато турците овладели Солун, първото нещо, което направили,

било да овладеят обществените сгради и главно черквите. С тази цел дошли и в „Света София“; всички духовници избягали освен един, който не пожелал да изостави черквата. Този добър монах казал смело на тези варвари, че това е домът му и че те ще го накарат по-скоро да загине там, отколкото да го насилият да я напусне. След твърда съпротива из различните кътчета, където го нападали, притиснат отвсякъде, той се укривал в камбанарията. Там той продължил да върши чудеса, за да си запази мястото. Но турците, засрамени, че са се изморили така от един човек, проявили упорство да го заловят на всяка цена. И за назидание на жителите му отрязали главата и я хвърлили вън през един от прозорците на камбанарията. Тази глава паднала край стената и я обагрила с кръв. Казват, че турците, които превърнали цялата черква в джамия, са направили всичко, за да изтрият следите от кръвта. Те избелили мястото, изстъргали го и измили сто пъти. Всичките им усилия се оказали безполезни. Далеч от това да омаловажавам чудото, което гърците виждат тук, ще добавя, че видях това място със собствените си очи. Вижда се, че са сложени няколко пласта с бяло. Но червеното или, ако щете, кръвта личи винаги върху стената.

Най-сетне дойдохме в черквата на гърците, която е търпима и дори може да се каже доста хубава. Там се вижда гробът на Евтихий — противника на Нестор^{39a}. Има и много други все от мрамор. По тях има барелефи и надписи. Успях да препиша само два от тях: те са гръцки. Но имената и най-вече на първия, изглежда, сочат, че са били правени за латини. . . (с. 256—263).

Глава ХХІХ

ОПИСАНИЕ НА МОНТЕ САНТО, Т. Е. НА СВЕТА ГОРА

Понеже пребивавах известно време в Солун, който не бе много далеч от Монте Санто, т. е. Света гора, толкова прочут у древните поети с височината си и така прословут сред съвременните гърци с множеството си иноци и монаси там, прецених, че трябва да го посетя. Любопитството ми не би било задоволено, ако не бях видял с очите си всичко, за което ми разказвах. Пребродих прочее за много дни тази толкова прочута пустиня. Мога да кажа, че има малко места, които не съм посетил. Чак до един параклис на билото на планината, където почти никой не ходи никога. Когато се изкачих, имаше още много снегове. Но понеже бе през най-хубавото време в годината, слънцето ги бе стопило почти навсякъде. . .“ (с. 264).

Пътешественикът описва посещението до параклиса.

„Това, което нашите географи назовават обикновено Монте Санто, не включва само Света гора, но и планинската вери-

га, която го свързва с континента в Македония. Тази верига е дълга 7—8 левги на 3—4 дължина. Гърците (оттам без съмнение нашите географи са го взели), назовават тази планинска верига, свързана с Атос, "Όρος ἁγίου, т. е. Света гора. Но когато говорят специално за Света гора, наричат я и днес Атос. От 20-те манастира, които се срещат сред тази самотния, само един носи името на св. Лавра, която считат, че е от тази планина. Този манастир е най-големият и най-богатият от всички и дори може да се твърди, че носи с повече основание от другите името „света“, общо за всички, защото оттам другите са научили дълга си и са получили канона за монашеския живот.

Освен това всички тези манастири напомнят по-скоро крепости, отколкото религиозни обители. Затворени са със здрави стени, фланкирани с кули или най-малко доминирани от голяма кръгла кула. Там никога не липсва артилерия и всичко необходимо за силна защита. Това е мярка, която разумно вземат срещу нахлуванията и нашествията на корсарите. На тях те са изложени от две страни. Понеже повечето от тези манастири са построени на 5—6 етаж, апартаментите и стаите там са обширни и многобройни. Но установих, че ансамбълът е много лошо разположен. Само черквите са в същност, които могат да се нравят. Те са с великолепия и красота, надминаващи онова, което може да се очаква от гърците. Павирани са с мраморни мозайки. Покрити са всички с олово, което отблясва на слънцето като сребро. Стените са украсени с много красиви стенописи. Много от тези черкви имат до 5 купола, поддържани от красиви колони — тъй че дори на местата, където християнската религия е господстваща, тези гръцки черкви ще бъдат гледани като великолепни.

Колкото до големината, повечето не са обширни. При все това са разделени на четири части. Първата е пространството от портката или атриума. Втората образува вестибюла. Третата, най-голямата, служи за хор и обхваща пейките, на които сядат свещеници и миряни. Най-сетне в четвъртата е олтарът, където се извършва службата. Никой освен свещеника не дръзва да влезе там. Всичко това е направено здраво, засводено и изписано от горе до долу.

Освен това има множество красиви картини, дошли повечето от Московията, където имат много добър вкус за живопис и особено много по-добър, отколкото в Гърция.

Не всички тези манастири са били строени от гърци. Четири от тях признават българите за техни основатели и са населени само с български монаси.³⁹ Два други са били построени и финансирани от иберийския⁴⁰ и мингрелския княз⁴¹. Сега в тези два манастира има малко духовници. Най-сетне има и един, който дължи създаването си на московците и казаците,

където не се приемат духовници от друга народност. Той е беден. Всички останали отнасят произхода си към времето на Константин или на децата му. Но в техните претенции има явни преувеличения. Надписите, които се виждат по черквите им, говорят повечето само за няколко много по-късни императори. Няколко дори споменават само воеводите на Влахия и Молдавия. Тъй че тази мнима древност, с която шумят, за да се представят без съмнение по-препоръчителни, може да заслепи само онези, които са доста прости, за да им вярват буквално, без да се стараят да задълбочават. Имената, които дават на манастирите си, са почти всички странни. Те не биха били в състояние да ги осмислят, при все че разказват за това много приказки, всяка от които обезценява другата и повечето от които нямат и сянка от правдоподобност.

В същност между тези манастири няма взаимоподчинение или взаимозависимост. Би казал човек, че това са много тела, които религията съживява във връзка едни с други, като че са едно цяло. В центъра на тези манастири има едно тържище, наречено Капиарб⁴², където всяка събота става пазар. Епископът на тази област има седалището си там. Но той няма никаква власт над монасите и не може да иде да им предаде заповедите си, освен ако е повикан там, защото те смятат, че имат право да получават заповедите от епископа, когато си наумят. Църквата на Капиарб носи все пак титлата Акротатон, т. е. най-високо. Тя се обслужва от няколко монаси, излъчени от главните манастири.

В Света гора има и една значителна черква под името „Света Анна“. Това е мястото, където се събират и причестяват най-усамотените, т. е. тези, които водят в тази пустиня живот на анахорети. Такива има 50 или 60, от които някои странят съвсем от човешкия род, а другите пребивават по двама. Килиите им — 40 на брой, са ужасно усамотени и само видът им предизвиква ужас. Тези анахорети изявяват в маниерите си много повече набожност и съсредоточеност от другите. Те се издържат само от ръчната си работа по примера на древните монаси. Имат нещо като директор, когото наричат дикайос, т. е. справедлив. Но дикайос сам зависи от игумена на светата Лавра, защото килиите им са построени на територията на този манастир. Другите манастири имат в териториите си също малки черквици, придружени всяка с по едно жилище. Те с право наричат тези жилища килия, тъй като това са чифлици, населявани от един-двама калугери, които обработват имотите, зависещи от манастирите, и внасят там ежегодно известна сума. Духовниците имат също правото след смъртта на тези агенти да получат печалбата, която са натрупали за цял живот. И плодът на труда им се връща винаги към игуменския доход“ (с. 271).

Накрая Пол Люка добавя няколко думи за монашеския ред и дисциплината в Света гора (с. 271—272).

През 1717 г. Пол Люка пътува от Марсилия по море до Смирна и Цариград. Оттам през Тракия се отправя към Лариса. Навлизайки в Източна Тракия, той отделя внимание на мита̀лото ѝ и географските ѝ особености.

„Понеже тази област е изпълнена откъм север с планини, пътниците следват крайбрежието, където пътищата не са така трудни. Тази част от Турция, която някога се е наричала Тракийско царство, бе названа Романия, откак източните императори установили седалището си тук. Същевременно назовавали столицата им Константинопол — Нов Рим. Тази провинция се разстила на около 49—56 дължина и на 41—44 ширина. На изток е оградена от Черно море, Тракийския Босфор, Мраморно море и Галиполския проток; на юг — от Архипелага, на запад — от Македония и България; на север — от планината Ерван, някога Хемус⁴³, която я отделя от България. Тази страна е твърде плодородна на зърнени храни и на богати пасища. Там се срещат сребърни, оловни и стипцови мини. Но небрежността на турците е причина да се изгубват богатствата, които биха могли да се извлекат оттам. В реката Марица, Хебр на древните, има пясък и златни люспи.

Тази река, тази позната от басните на поетите, която днес се нарича Марица, извира от планинската верига, названа планината Родопи, днес Аржантаро⁴⁴. Като тече от запад на изток до Адринопол, извира на юг, минава Траянополи и се влива в Еноския архипелаг или залив, наречен някога залив Самотраки. Ако се вярва на Овидий, това ще да е тази река, която влачела главата на злощастния Орфей, разкъсан на планината Родопи от разярените вакханки. Романия се включва в губернаторството на румелийския бейлербей. Султанът държи кадиите и пашите само в големите градове, за да раздават правосъдие. Най-разпространена е там религията на гърците, при все че с мъка се удържат срещу преследванията на турците. Малкото католици там се нуждаят, за да бъдат търпени, от протекцията на френския крал.“

През Понте Пиколо, Понте Гранде и Силврия, през Родосто и Фере пътешественикът продължава пътя си по Беломорието:

„На 17-и заминахме в 7 часа сутринта и след като прекосихме в продължение на пет часа гори и планини, спряхме в малко село, населено с християни гърци и българи. Бяхме добре настанени там. Девойките сами идват да канят пътниците да идат да пият при тях местно вино, което е великолепно. Обедът ни на шестимата струваше само 4 су и 6 денара. Напълнихме си дори и нашите малки шишета. Може да помислите, че не сме се нагостили добре. Но може ли по-евтино да се

платят яйца, масло, сирене и хубаво вино, което най-вече не ни бе спестено?

Напускайки селото, прехвърлихме още някои планини, които не са много тежки, и след три часа пристигнахме в Артакьой⁴⁵, друго християнско село. Там бяхме посрещнати по същия начин, както сутринта. На другия ден — 18-и, попаднахме на гори, през които вървахме 6 часа по много лоши пътища чак до Гюмюрджина, доста голям градец. На 19-и минахме по брод реката Карасу. Понеже тя е много широка, султанът бе наредил там да се построи мост. Тези последните реки са същите, които географите и между тях пер Брие назовават Голяма и Малка Лариса. Те извираат от подножието на планината Родопа или Аржентато, откъм северната страна, и се вливат в Архипелага. Това са Артус⁴⁶ и Мелас⁴⁷ на древните, както се вижда у Птолемей и Мела. Преминаването на тази река ни задържа дълго и ние отседнахме в Йеникьо⁴⁸, разположено на 1 1/2 левга. Оттам излязохме на 20-и в 1 часа след полунощ, за да идем в Кавала. Тя е на 6 левги и някога е била голям град на Македония на брега на морето в една котловина, която я правела непревземаема. Крепостта ѝ е още цяла. Онова, което е най-забележително и личи до днес още — това са големите и дълги стени в съседните планини и множество укрепления, направени вероятно за отбрана на града. Изненадан си да видиш тези остатъци от стени как се разстилат до върха на най-високите планини, без местното предание да може да каже нещо по това. Но не е трудно да се прецени, че са смятали да затворят този проход с разни укрепления, които не бе леко да се форсират.

Най-особеното днес в Кавала са остатъците от акведукта с два реда аркади, една над друга, който докарвал вода в града и крепостта. Още се виждат в полето остатъците от кули и стени. Те са затваряли дефилето, чиято пътища са много тесни“ (с. 27—38).

„След три часа път пристигнахме в Правесте⁴⁹, голям градец, където произвеждат барут, бомби и снаряди за нуждите на султана. На 8 левги оттам дойдохме до градеца Орфано на морския бряг. На това място още личи старо укрепление, чиято архитектура подсказва, че е бил построен по времето, когато римляните господствували над страната. На 22-ри след 9 часа път през планините стигнахме Базарьот⁵⁰. На 8 левги оттам — Куртиаш⁵¹. Всички тези места са населени с християни от гръцко вероизповедание. От последното село до Солун няма 3 левги, тъй че стигнах рано. Като прекарах в този град до 6 декември, заминах оттам за Лариса. Най-напред се минава по лош дървен мост на [реката] Вардар — на 4 левги. Това е древният Лаксиус⁵², който извира от Хемус⁵³ и се влива в залива Терм, наречен днес Солунски залив“ (с. 38—40).

По пътя за Лариса Люка забелязва, че „мимоходом трябва да се отбележи, какво почти всички села в Романия и Македония са пълни с християни. В тях има малко турци. Тази страна, която би била очарователна, ако бе добре обработена, е почти пуста. Жителите ѝ са толкова мързеливи, че гледат да живеят в най-скромна посредственост, тъй като знаят добре, че данъкът им и джизиеото им биха се увеличили пропорционално и че ще бъдат безспир изложени на оскърбленията на турците, ако са богати“ (с. 40—41).

На връщане от Лариса Пол Люка минава през Солун.

„Солун е един от най-големите и най-прочути градове в Европейска Турция. Той има една „Ептапиргион“, т. е. укрепление със седем кули, както в Константинопол. Гърците там са многобройни, а техният архиепископ е най-богат в Македония. Има и арменци — търговци. Християните са около 10 хиляди. Там се наброяват 30 хиляди евреи, които имат там 22 синагоги. Те са, които държат цялата търговия. Понеже са много умели, двама везири последователно са оглавявали начинанието да ги накарат да работят в манифактурите за френски сукна, за да може Турция да мине без чужденците. Но въпреки всички разходи и всички взети мерки те никога не успяха. Но продават доста добре грубите си сукна на султана, който облича с тях войските си. Броят на французите не е така голям в Солун, както в Константинопол и в Смирна...“ (с. 45—51). „Французите търгуват много в този край с восък, вълна, коприна, жито и тютюн, който се обработва в изобилие. Солун се управлява от три величия: паша, молла и еничерски ага. Всеки си има свой съд, нещо, което не съдействува за приключване на процесите. Желателно е освен това да се изпратят повече мисионери в Македония и в останалата Гърция, за да разпространяват тази благородна ревност, която някога поддържал свети Павел чрез хубавите си послания до солунчаните и филипяните.“

Увод, подбор и превод: Б. Цветкова
Коментар: Б. Цветкова и П. Коледаров

¹ Бележките за него са по *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours.*, éd. Firmin Didot frères. Paris, 1863, t. 32, p. 122—123. Поместените тук извадки са по следните книги на P. Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas fait par ordre du roy dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macédoine et l'Afrique*, I, Paris, 1712, p. 234—259; срв. българския превод на някои откъси у В. Миков, *Едно пътуване през България преди 230 г.*, ИБГД, III, 1935, с. 142—149; ср. Родопа, VIII, 1929, 8; Б. Цветкова, *Френски пътешественици от XV—XVIII в. за Родопската област...*, с. 277—278; *Voyage du sieur Paul Lucas fait par ordre du Louis XIV dans la Turquie en Europe, l'Asie Mineure, la Syrie et l'Égypte*. I, Paris, 1724.

² Гр. Люле Бургаз, Турция.

⁸ Гр. Хафса, Турция.

⁴ Пол Люка грешни — река Марица извира под връх Мусала в Рила, прекосява Тракийската низина и минава над Одрин, където се вливат Тунджа и Арда.

⁶ За завладяването на Одрин срв. Iг. Beldiceanu-Steinherr, op cit.

⁶ Молла кадия — т. е. кадия в голям град. Титлата молла отначало се давала на кадии в големите градове, а после на лицата, които били подготвени по османското право.

⁷ Гр. Харманли, Хасковски окръг.

⁸ С. Узунджово, Хасковски окръг.

⁹ Чешнегир ени махале, дн. с. Чешнигирово, Пловдивски окръг.

¹⁰ Никола Пусен, френски художник (1594—1665).

¹¹ Името е изопачено или е на несъществуващо вече село в Пловдивско.

¹² Мюсюлмански правовед, който дава писмени тълкувания на разни неизяснени случаи съобразно с мюсюлманското религиозно право.

¹³ Гр. Станимака, дн. Асеновград.

¹⁴ Махала и височина, която се нарича Абелино.

¹⁵ Старата черква в Асенова крепост. Срв. Йорд. Иванов, Асеновата крепост и Бачковският манастир над Станимака. Известия на Българското археологическо дружество, II, с. 191—230.

¹⁶ Това е надписът, в който се съобщавало, че в 1231 г. цар Иван Асен II издигнал крепостта. Надписът бил унищожен от гърците в 1883 г. (срв. В. Н. Златарски, Иван Асеновият надпис при Станимака, ИБАД, II, с. 231—247).

¹⁶ а Бачковският манастир.

¹⁷ Византийският император Алексей Комнин (1081—1118).

¹⁸ Тези легенди изникнали поради неразбирането на грузинския надпис на иконата, подарена от двама грузински поклонници — Игнатий и Атанасий — през 1810 г. (срв. Йорд. Иванов, пос. съч., с. 210—211).

¹⁹ Според В. Миков (пос. съч., с. 142) това е Юговската планина.

²⁰ Растението е т. нар. лопатка. Вер. местността е Панега. Срв. П. А. Маринов и В. Димитров, Пътят на Пол Люкас през Родопа 1706 г. и картата на Александър Х. Русет. Сп. Родопа, XVIII, 1939, 3—4, с. 2—4.

²¹ Вероятно Пашалица (Родопи, XVIII, 3—4, с. 2—4).

²² Вер. с. Широка Лъка, Смолянски окръг (В. Миков, с. 148, б. 1).

²³ Възвишение Дели Бреамница.

²⁴ Възвишение при с. Стойките или Стикъл (срв. П. Маринов и В. Димитров, пос. съч.).

²⁵ Гр. Смолян.

²⁶ Вер. Крушова планина.

²⁷ Вер. планината западно от с. Турян.

²⁸ Тозбурин, дн. с. Могилница, Смолянски окръг.

²⁹ Вер. с. Арда. Докато В. Миков смята, че П. Люка се е движил по течението на Чепеларската река към Рожен за Смолян, П. Маринов и В. Димитров предполагат твърде обосновано, че неговият маршрут е бил: Бачково, по десния бряг на Станимашката река, през Юговската река, в Югово, оттам по стръмния път Писаря или Завевите през Цанкалиева гора, Соватя, Панега, Пашалица, Хайдут чука, Калъч Бурун, Дели Бреамница, Рожен, през планината при Стойките или Стикъл в Смолян. По-сетне минал през Крушова планина, Могилница, Арда, Места за Драма (пос. съч., с. 2—4).

³⁰ Очевидно българи-мохамедани.

³¹ С. Арда, Смолянски окръг.

³² Вер. с. Каламбаки, Драмско, Гърция.

³³ Гр. Правица, дн. Елефтеруполис, Гърция.

³⁴ Градецът Орфано, източно от устието на р. Струма на залива, наречен по негово име. Още по на изток от него, близо до мястото, където същата река се влива в Бяло море, е била разположена гръцката колония и античен град Амфиполис.

³⁵ Вер. с. Рендина, Лъгадинско, Гърция.

²⁶ Река Струма.

³⁷ Езерото Буюк Бешик или Бешик, или Богданско, днес с античното си име Волви.

³⁸ Кючук Бешик или Лъгадинското езеро, или Корония, дн. Лангада.

^{38a} Евтихий е проповедник на монофизитизма във Византия през 40-те години на XV в., идеологичен противник на цариградския патриарх Несторий (Д. Ангелов, История на Византия, I, София, 1959, с. 92—93).

³⁹ Трудно е да се определят кои четири манастира П. Люка счита за български. Освен „Зограф“, „Хилендар“ и „Св. Павел“ (за който руският пътешественик Василий Барский констатирал при първото си посещение в 1725 г., че в черквата се служело на славянски, а при второто — вече на гръцки език) много от обителите са били населени с монаси българи. G. Young (Corps de droit ottoman, v. II, Oxford, 1905, p. 44) бележи, че отначало славяните, особено българите, имали много манастири в Света гора. Като български той сочи „Ксилурго“, „Филотей“, „Ксенофонт“, „Св. Павел“ и др.

⁴⁰ Грузински.

⁴¹ Мегрелия е покрайнина в Грузинска ССР, която се намира между Кавказката планинска верига, източния бряг на Черно море и долните течения на реките Ингури и Рибни.

⁴² Силно изопачен термин.

⁴³ Балканът или Стара планина.

⁴⁴ Пол Люка вероятно смята древния Пангей (Кушиница пл. или Пърнар даг), известен с добива си на благородни метали, като част от Родопите и прехвърля произволното му прозвище върху целия Родопски орографски комплекс. Твърде възможно е той да се води от схващането на древните земеписатели, че по протежение на целия Балкански полуостров се простира една надлъжна планинска верига, която някои назовавали „Мизийска“, защото отделяла Мизия от Македония и Тракия. Западният дял от нея, обхващащ Североалбанските планини, е бил наричан от италианците „Верига на света“ или „Сребърната планина“. Срв. тук пътешественика Копен.

⁴⁵ Ортакьой, дн. Ивайловград, средновековната Лютица, Кърджалийски окръг.

⁴⁶ Бърка реките Арзос и Атира (р. Кара-су при гр. Чаталджа), сведенията за която у Клавдий Птолемей са също неясни. Вж. Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София, 1949, с. 352 и бел. 37 на с. 359.

⁴⁷ Дн. Кавак или Саяндере, вливаща се в Саросия залив.

⁴⁸ Еникьой, Саръшабанско, при дн. Неа Кавала, Гърция.

⁴⁹ Правища, дн. Елефтеруполс, Македония, Гърция.

⁵⁰ Базарот (диалектно от Пазарът) или Пазараки на гръцки, на южния бряг на Богданското езеро или Бешик, дн. Волви, Гърция.

⁵¹ Хортач планина, дн. Кисос или Хортиатис.

⁵² В същност Аксиос или Вардар.

⁵³ Пол Люка се води по античната традиция и авторитета на Клавдий—Птолемеята „География“ за съществуването на единен планински масив, който пресича Балканите надлъж от Адриатика до Черно море, схващане, което се споделя от много пътешественици и дори от географската наука докъм последната четвъртина на XIX в. Така напр. основателят на съвременната френска география Елизе Реклю споделя този възглед в своята „Géographie universelle“, чийто т. I излиза в Париж през 1875 г. Този единен планински масив се състоял от Хемус (дн. Стара планина), орографските комплекси Орбелос (планините между Беласица и Осоговската планина), Скардос (Шар пл., Скопска Черна гора и свързаните с тях планини) и Бертискос (Североалбанските Алпи). Наричана е Мизийска или Хемус. Поради това според османското име на Стара планина — Балкан, целият полуостров е наречен Балкански. По тази причина П. Люка съобщава, че Вардар извира от Хемус. В действителност той събира водите си от Зенделбегската планина южно от Шар, западно от гр. Гостивар между Рудока и Бистра планина.